

Близнюк Л. М.,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НЕІМ ЯК ЕЛЕМЕНТА НІМЕЦЬКОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

В статті йдеться про етимологію концепту НЕІМ в німецькій мові. Особлива увага приділяється способам вербалізації даного концепту в сучасній німецькій мові. Подаються характеристики концепту за словотвірними можливостями його імені.

Ключові слова: *концепт, етимологія, понятійний / образний / оціночний аспекти, композити, вільне / стале словосполучення.*

This article deals with the etymology of the concept HEIM in the German language. The special attention is paid to the means of the verbalization of this concept in Modern German. The characteristic features of the concept according to its wordbuilding abilities are given.

Key words: *concept, etymology, concept / image / evaluation aspects, compound words, free wordcombination, set expression.*

На рубежі двох тисячоліть в мові проходить зміна наукових парадигм. В центрі уваги мовознавців виступає людина, яка є представником тієї чи іншої культури. В рамках цієї наукової парадигми формуються та розвиваються когнітивна лінгвістика та лінгвокультурологія [2; 5; 6; 7]. Саме в цей період чітко диференціюються такі терміни як “концепт” та “поняття”. Ю. С. Степанов називає концепт “згустком культури” у вигляді якого вона проникає у ментальний світ людини. З іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить в культуру та в окремих випадках навіть може впливати на неї [7, с. 40]. А. Вежбицька трактує концепт як об’єкт зі світу “Ідеальне”, який має і відображає певні культурно-обумовлені уявлення людини про світ “Дійсність” [1, с. 23]. У дослідженнях концепту виділяється щонайменше три основні складові (аспекти / виміри): понятійний, образний, оціночний [1; 2; 5; 6; 7]. За визначенням А. М. Приходько концепт є складно структурованим феноменом, поняттєве начало якого, проходячи через сито перцептивнообразних асоціацій, органічно сполучується з ціннісною рефлексією” [4, с. 64]. У структурі концепту виділяються 3 аспекти: понятійний, образний та оціночний. Вважається, що найбільш типовим іменем концепту виступає іменник.

Метою статті є виявити засоби вербалізації змістовного наповнення концепту НЕІМ в німецькій мові. **Об’єктом** є мовні одиниці для позначення концепту НЕІМ. **Предметом** дослідження є здатність вилучених мовних одиниць вербалізувати концептуальні ознаки зазначеного концепту.
© Близнюк Л. М., 2010

цепту. **Завдання** дослідження полягають в з'ясуванні етимології концепту HEIM та виявленні засобів вербалізації досліджуваного концепту. **Матеріалом** дослідження слугували лексикографічні джерела, твори сучасної німецької літератури та публіцистики.

Концепт HEIM є універсальним концептом, тому що він представлений якщо не у всіх, то у більшості культур, характеризується широкою конфігуративною спроможністю, вербалізується різними засобами та є тісно пов'язаний з такими концептами як HEIMAT, HEIMWEN, HAUS, WÄRME, GEBORGENHEIT, FAMILIE, VATERLAND, MUTTERLAND. Понятійна сторона концепту HEIM є по суті його дефініційною ознакою, що фіксується лексикографічними джерелами у вигляді наступних значень [8; 10; 11]:

1. *Haus od. die Wohnung, in dem/ der j-d lebt* (u. sich wohl füllt)/ будинок чи квартира, в якому хтось проживає (і добре в ньому почувається. (тут і далі переклад наш – Близнюк Л. М.), напр.: *Sie richtete sich ihr Heim. geschmackvoll ein.*

2. *Ein eigenes Haus; das Haus, das einem selbst gehört/* власний дім/ будинок, що комусь належить), з.В. *Der Wunsch nach e-m eigenen Heim.*

3. *Ein Haus, in dem Personen od. Tiere, die Hilfe brauchen, leben und betreut werden* (будинок, в якому перебувають люди чи тварини, що потребують допомоги і за якими доглядають (притулок, інтернат), напр.: *Das Kind ist im Heim.*

4. *Ein Haus, in dem sich die Mitglieder e-s Klubs od. Vereins treffen/* заклад, де збираються члени клубу або спілки, напр.: *Alle Mitglieder haben geholfen, das neue Heim zu bauen.*

Чималу роль в розумінні змістовного наповнення того ж концепту відіграє етимологія імені концепту, його внутрішня форма, що зазвичай неусвідомлювана, відображена в зовнішній, словесній формі. В рамках етимології можна відтворити найбільш давню словотвірну структуру слова і елементи його значення, тобто “образи, символи або зв'язки з предметами матеріальної культури, на основі яких виникло дане значення і які з розвитком мови виявилися втраченими, порушеними або контамінованими в результаті різних внутрішньомовних культурно-соціальних, міжмовних та територіально-часових процесів“ [7, с. 47].

В рамках даного дослідження звернемось до етимологічного аналізу лексеми *Heim*. Значення, які подаються у вищенаведених словниках закріпились за лексемою в процесі розвитку мови. В етимологічному словнику німецької мови зазначається, що номінативні витоки лексеми *Heim* в готській мові *haim* пов'язувались з словом *Dorf/цело*, а в давньнімецькій та середньнімецькій *heim* – *Haus/Будинок, Wohnort/ Місце проживання, Heimat/Батьківщина*. Дана лексема співвідноситься з індогерманським коренем *kei-* “*liegen* і означала первинно *Ort, wo*

man sich niederlässt, Lager, Wohnsitz/ місце, де зупинялися, табір, місце проживання. До цього корення належать слова *Heirat* (ursprünglich ‘Hausbesorgung’), *geheuer* (ursprünglich ‘zur Hausgemeinschaft gehörig, vertraut’). Вже в цей час відповідно вживаються в мові і прислівники *heim* (в давньонімецькій та середньонімецькій *heim* ”nach Hause/ до дому“) і *daheim* (в давньонімецькій *heime* та в середньонімецькій *dā heime* “zu Hause/ вдома“). Наведені вище прислівники знаходяться у мові в постійному вжитку натомість як сам іменник *Heim* починаючи з XVI століття в літературній мові не вживається. Але під впливом англійського *home* вже в середині XVIIIст. вживання іменника відновлюється чи то, можливо, субстантивується прислівник *heim* [8, с. 525]. З часом понятійна сторона концепту HEIM значно розширилась та розгалузилась і слово *Heim* набуло чимало нових значень, які придали змістовному наповненню концепту нових відтінків.

Перцептивно-образні складові концепту HEIM утворюють своєрідний наочно-зоровий код, що спирається на лексеми *das Haus, die Wohnung, das Zuhause, die Einrichtung, das Gebäude, das Vaterhaus, die Behausung, vier Wände, die Familie, das Obdach, die Zuflucht*, які вказують на зв’язок людини з домівкою, фіксують форму домівки її облаштованість, вказують на інших мешканців та характеризують місце, де людина почуває себе захищеною спочатку від стихійних проявів природи, тощо. Складові концепту HEIM чітко проявляються в словосполученнях, у яких зазвичай реалізується його ім’я, у прикметникових (*ein behagliches Heim, ein gemütliches Heim, ein trautes Heim, ein schmackvoll eingerichtetes Heim, ein eigenes Heim*), у дієслівних (*im Heim aufwachsen, unterbracht sein, ein Heim bauen, schmücken, einrichten, besitzen, in ein Heim einziehen, verschickt werden, eingewiesen werden, kommen, aus einem Heim entlassen werden*), які репрезентують домівку як: а) благоустрій, упорядкованість та той спосіб життя, який людина творить сама; б) особистий простір людини, де панує її право впустити інших в цей простір чи ні; в) “чужий” простір, де людина перебуває примусово, не з власного бажання; г) простір, в якому людина вимушена перебувати певний час через обставини, які склалися.

Об’єктивіація концепту HEIM спирається на два основні частинно-мовні способи своєї вербалізації – іменник *das Heim*, прислівник *heim* та похідні слова, які у якості імен закріпились за похідними концептами **HEIMWEN, HEIMAT**. Лексема *heim* має надзвичайно багатий словотвірний потенціал, *heimlich, heimgehen, heimsuchen, heimgeigen, heimleuchten, heimzahlen, Heimlichkeit, heimwärts*. Особливо численними в німецькій мові є іменникові композиції (*Kinderheim, Altenheim, Blindenheim, Obdachlosenheim, Tierheim, Erholungsheim, Ferienheim, Pflegeheim, Wohnheim, Klubheim, Vereinsheim, Heimgang, Heimstätte, Heimsuchung, Heimtücke, Heimweg, Heimzahlung, Heimarbeit*), за рахунок

чого концепт НЕІМ може об'єктивуватися в безкінечній кількості мовленнєвих ситуацій, де профілізуються його різні концептуальні ознаки: а) місце постійного проживання; б) місце тимчасового проживання; в) місце, до якого веде особлива дорога; г) дорога додому.

Цікавими є дієслівні словосполучення, які раніше надавали позитивно-оціночного атрибуту концепту НЕІМ, але згодом в лінгвокультурній свідомості німців вони перейшли в ряд негативно-оціночних атрибутів. Так, наприклад, вираз *einen(m) heimgeigen (j-n nach Hause begleiten)*/ *когось супроводжувати музикою додому*. Раніше дозволяли собі поважні та авторитетні люди, щоб їх супроводжували додому танцюючі музиканти. Таким чином вони хотіли показати своє багатство. У Баварії ми знайомимось із звичаєм сільських парубків, які з музикою та танцями поверталися додому. Відомо, що в Німеччині святкують свято урожаю. До XVII ст. по закінченню цього свята останні гості, передусім поміщики поверталися додому в супроводі музики. Подібним був звичай проводити подружню пару додому музикою, танцями та співом [12, с. 691]. Проте пізніше, починаючи з XVII ст. цей вираз набуває негативно-го значення *j-n heimgeigen (j-n unfreundlich abweisen, schelten, verprügeln)*/ *когось грубо спровадити, здихатися*, тому що для того, хто плачевно йшов звучала також для насмішки музика, напр.: *Der braucht bloß noch mal zu kommen und wegen Geld zu fragen. Den werden wir heimgeigen. So, frech ist er auch noch geworden? Na, den, werd' ich mal heimgeigen.*

Коли Валенштейн окупував Нюрнберг, тріумфували, виспівували та насміхалися нюрнбержці такими словами:

*Du kannst den Göcker (Hahn) nit krähen hören,
Und willst der Nürnberger Stadt verstören?
Geh, lass dich geigen heim!*

Подібним є вживання виразу *einem heimleuchten/ освічувати комусь дорогу*. Раніше з пізнім гостем відправлявся для супроводу додому слуга з ліхтарем, так як вулиці не освітлювалися. Це значення не є більше актуальним, а на нього наклалося негативне, іронічне, злісне, насмішливе *einem heimleuchten (j-m eine derbe Abfuhr geben)/ відкидати когось, принизливо відштовхувати, бити*. З XVI ст. цей вираз залишається насмішкою та іронією, напр.: *Tom hat gestern einen erwischt, wie er ihm die Luft aus dem Rad ließ. Dem hat er aber heimgeleuchtet.* Вираз *einem etw. heimzahlen(einen geliehenen Betrag zurückzahlen)* вживався спочатку в значенні *повертати борг*, але потім змінюється на негативне значення *-rächend vergelten/ комусь відплачувати(мстити)*. *Heimfallen/переходити у власність до попереднього власника. Heimgehen/повертатися додому та в переносному значенні помирати*.

У словниках синонімів наводяться такі синоніми слова **Heim**: *Bleibe, Haus, Wohnung, Unterschlupf, Zuhause, Zuflucht; (geh.): Behausung;*

(*bildungsspr.*): *Refugium*; (*bildungsspr., oft scherzh.*): *Domizil*; (*ugs.*): *die [eigenen] vier Wände*; (*bes. südd., österr., schweiz.*): *Daheim*; *Alumnat*, *Anstalt*, *Asyl*, *Gästehaus*, *Internat*, *Hort*, *Krippe*, *Sanatorium*, *Hospiz*; (*veraltend*): *Pensionat*; *Herberge*, *Quartier*, *Unterkunft*; (*Amtsspr., sonst veraltet*): *Obdach*; *Klubhaus*, *Vereinshaus*. Наведені приклади свідчать про спосіб організації життя людини. Тут чітко помітний зв'язок з побутом, теплом родинних стосунків, захищеністю, родом занять, тощо. Даний синонімічний ряд дозволяє виділити концептуальні ознаки концепту HEIM за соціальною диференціацією[9, с. 321]:

1) **Heim für Fremde**: *Hospiz*, *Herberge*, *Fremdenheim*; 2) **Heim für Alte**: *Altersheim*, *Altenheim*, *Altenwohnheim*, *Pflegeheim*, *Altersasyl* (*schweiz.*), *Feierabendheim*, *Seniorenheim*, *Pfrundhaus* (*schweiz.*); 3) **Heim für Frauen**: a) *die von ihren Männern mißhandelt werden*: *Fauenhaus*; b) *die unverheiratet sind*: *Damenstift*, *Schraubensilo* (*scherzh.*), *Drachenburg* (*scherzh.*), *Ledigenheim*; 4) **Heim für Obdachlose**: *Asyl*, *Obdachlosenasyll*; 5) **Heim für Kinder**: *Kinderheim*, *Kinderhort*, *Hort*, *Säuglingsheim*; 6) **Heim für Waisen**: *Waisenhaus*, *Findelhaus*; 7) **Heim für Schüler**: *Schülerheim*, *Heimschule*, *Kostschule*, *Internat*, *Landerziehungsheim*, *Pensionat*, *Alumnat*, *Konvikt* (*österr.*), *Juvenat*; 8) **Heim für Studenten**: *Studentenheim*, *Studentenwohnheim*; 9) **Heim für Jugendliche**: *Jugendheim*, *Jugendfreizeitheim*, *Heim für offenen Tür*; 10) **Heim für mehrwöchigen Aufenthalt von Schulklassen** (*in ländlicher Gegend*): *Schullandheim*, *Landschulheim*; 11) **Heim für ausländische Arbeitnehmer**: *Gastarbeiterheim*, *Fremdarbeiterheim*.

Хоча концепт HEIM вербалізується в німецькій мові через розгалужену сітку похідних слів проте в пареміологічному фонді знаходимо лише декілька прислів'їв, що виражають палке бажання відвідати рідну домівку (*In der Heimat ist es schön. Wo kann es schöner sein als an der Heimat Herd! / Кожному мила своя сторона! Ost und West, daheim am best. / Всюди добре, а вдома найкраще. Das Heim geht über die Fremde – в гостях добре, а вдома краще.*) Дані паремії означають, що рідна домівка асоціюється з затишком, любов'ю, ріднею. Такі похідні слова як **Heimat**/**Батьківщина** та **Heimweh**/**Туга за Батьківщиною** несуть в собі відбиток затишку рідної домівки та теплоти домашнього вогнища, бажання повернутися сюди. Оскільки менталітет є тим орієнтиром та надбанням, що створюється людьми у процесі соціалізації з урахуванням особливостей культурно-історичної епохи, то й концепт HEIMWEN у ході поступального розвитку суспільства набуває різного соціокультурного осмислення.

Отже, складний концепт HEIM об'єктивується у різних лексичних одиницях: іменні концепту – лексема *Heim*, її синонімах, похідних, вільних та сталих словосполученнях, пареміях. Всі ці мовні одиниці відображають різні виміри зазначеного концепту: понятійний, образ-

ний, оцінний, зокрема такі концептуальні ознаки: [Wohnsitz], [Heimat], [Elternhaus], [Weg nach Hause], [Heimat], [kurzfristiger Aufenthalt in einem Gebäude], [Zwangsaufenthalt in einem Gebäude], тощо.

Перспективою подальшого аналізу буде етнічна специфіка концепту НЕІМ та його дискурсивні конфігурації.

Література:

1. Вежицкая А. Лексикография и концептуальный анализ / Вежицкая А. – М.: Анн Арбор, 1985. – С. 123.
2. Карасик В. И. Языковой круг. Личность, концепт, дискурс / Карасик В. И. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Левицкий В. В. Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков / Левицкий В. В. – Черновцы: Рута, 1997. – 276 с.
4. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений. Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике: учеб. пособ. / Маковский М. М. – М.: Высш. шк., 1989. – 205 с.
5. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / Маслова В. А. – М.: Наука ; Флинта, 2007. – 296 с.
6. Приходько А. М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Приходько А. М. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Степанов Ю. С. Константы: слов. рус. культуры: [изд. 3-е испр. и допол.] / Степанов Ю. С. – М.: Академич. проект, 2004. – 992 с.
8. Duden. Band 7. Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 3 Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2001. – 960 s.
9. Duden. Band 8. Die Sinn- und sachverwandten Wörter 2. Aufl.– Mannheim ; Wien ; Zürich: Bibliographisches Institut, 1986. – 800 s.
10. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 2. Aufl. – Berlin: Akademie Verlag GmbH, 1993. – 1664 s.
11. Langenscheidt 2008: Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin ; München: Langenscheidt KG, 2008. –1309 s.
12. Röhrig L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. 3. Aufl / Röhrig L. – Freiburg ; Basel ; Wien: Verlag Herder, 1994. – 1910 s.